

Використані джерела та література:

1. Алимов Р. Таджикистан и Китай. Курсом стратегического партнёрства / Р. Алимов. – М. : «Весь мир». – 2014. – 377 с.
2. Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90–ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) / О. Кожухар // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Історія та географія». – 2013. – Вип.47. – С.107–112.
3. Васильєв О. Особливості суспільно – політичної трансформації Казахстану // Країни пострадянського простору в умовах формування багатополосного світу: історичні уроки та перспективи. Збірник наукових праць. – К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 157–164.
4. Метельова Т.О. Туркменістан: особливий шлях чи неадеспотія / Т.О.Метельова // Країни пострадянського простору в умовах формування багатополосного світу: історичні уроки та перспективи. Збірник наукових праць. – К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 164–178.
5. Казанцев А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия / А. Казанцев. – М. : Наследие Евразии, 2008. – 248 с.
6. Демиденко С. КНР и государства ЦАР / С. Демиденко // Центральная Азия. Геополитика и экономика региона. – М. : Ин-т стратег. оценок и анализа, 2010. – С.143–161.
7. Гусев Л. Место Центральной Азии в политике Китая (по мнению китайских экспертов) / Л. Гусев // Новое восточное обозрение. – Режим доступа: www.ru.journal-neo.com/node/8821
8. Центральная Азия: Взгляд из Вашингтона, Москвы и Пекина / Е. Румер, М. Раджан, Д. Тренин, Чжао Хуаншен. – М. : Новое издательство, 2013. – 215 с.
9. Медведев Р. Подъем Китая. Что такое социализм по-китайски? / Р. Медведев. – М. : Астрель, 2012. – 318 с.
10. Парамонов В., Строков А. Экономическое проникновение Китая в Центральную Азию: состояние, проблемы и перспективы / В. Парамонов, А. Строков 13.06.2012. – Режим доступа: <http://www.ceasia.ru/index.php/2010-07-02-17-35-18/601-2012-06-12-19-11-22.html>
11. Делягин М. Шейянов В. Империя в прыжке. Китай изнутри. Как и для чего аллет Восток / М. Делягин, В. Шейянов. – М. : «Книжный мир», 2015. – 671 с.
12. Гончарук С. Центральна Азія на перехресті зовнішніх інтересів. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/525.
13. Бутрій М. Глобальна економіка у посткризовий період: тенденції та перспективи / М. Бутрій, Т. Федоренко, Є. Медведкіна. – К. : НІСД, 2012. – 46 с.

УДК 327+351.862.4(47+57)

Васильців О.О.

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ У СФЕРІ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено проблеми взаємодії нових незалежних держав у сфері ядерної безпеки. Доведено, що процеси, що відбувалися в контексті ядерної безпеки регулювалися не тільки національними інтересами нових незалежних держав, а й стратегіями інших найближчих сусідніх держав та організацій.

Ключові слова: розпад СРСР, пострадянський простір, нові незалежні держави, національна безпека, ядерна безпека.

Васильців А.А. Взаимодействие новых независимых государств в сфере ядерной безопасности

В статье исследовано проблемы взаимодействия новых независимых государств в сфере ядерной безопасности. Доказано, что процессы, которые происходили в контексте ядерной безопасности регулировались не только национальными интересами новых независимых государств, но и стратегиями других ближайших соседних государств и организаций.

Ключевые слова: *распад СССР, постсоветское пространство, новые независимые государства, национальная безопасность, ядерная безопасность.*

Vasylytsiv O.O. Interaction of New Independent States in the field of nuclear safety

In the article, investigates the problems of interaction of new independent states in the field of nuclear safety. Argues that the processes that took place in the context of nuclear safety were regulated not only by the national interests of the newly independent states, but also by the strategies of other closest neighboring states and organizations.

Key words: *the collapse of the USSR, post-Soviet space, new independent states, national security, nuclear security.*

Розпад Радянського Союзу (1991) став унікальною подією в історії міжнародних відносин в цілому і нерозповсюдження ядерної зброї зокрема. Він поставив міжнародне співтовариство перед новою, раніше невідомою проблемою: вперше відбувався розпад держави-власника ядерної зброї. Процеси нерозповсюдження ядерної зброї на території колишнього Радянського Союзу принципово відрізнялися від загальносвітових тенденцій. Якщо в інших регіонах світу головним змістом процесу нерозповсюдження ядерної зброї були різні аспекти військово-політичної ситуації, то на території колишнього Радянського Союзу превальовали правові та економічні аспекти проблеми. Це пов'язано з наступними факторами:

- переважно соціально-економічним, а не військово-політичним характером процесу розпаду Радянського Союзу при збереженні на першому етапі порівняно високого ступеню взаємозалежності економічних систем нових незалежних держав на тлі погіршення економічної ситуації;
- відсутністю у пострадянських держав великих суперечностей і між собою, і в стосунках з іншими державами світу, які вимагали використання військової сили для їх вирішення, що позбавляло ядерну зброю значення інструменту міждержавних відносин;
- високим ступенем інтернаціоналізації процесів поділу «радянської спадщини» в ядерній галузі, що пов'язано, зокрема, з побоюваннями розвинених індустріальних країн щодо долі ядерного потенціалу СРСР, а

також технологічних знань, які були накопичені в радянському ядерному комплексі;

- наявністю постійного переговорного процесу щодо юридичного статусу ядерної інфраструктури, обладнання та інших компонентів, які перебували за межами Російської Федерації.

Розпад Радянського Союзу спричинив істотні загрози розповсюдження ядерної зброї і її компонентів. Зокрема у 1992–1994 рр. це стосувалось більшості держав, що утворилися в результаті розпаду колишнього СРСР. Лише на рубежі 1994–1995 рр. ці ризики почали знижуватися, багато в чому завдяки налагодженню національних систем контролю над ядерним експортом, а також завдяки прийняттю держав, що є членами Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, гарантій МАГАТЕ.

Метою статті є аналіз регулювання взаємодії нових незалежних держав у сфері ядерної безпеки.

Радянські військові зуміли багато в чому передбачити ситуацію і ще до юридичного оформлення розпаду СРСР згрупувати більшість тактичних ядерних боєприпасів на території Росії, України і Білорусії. Цей крок дозволив значно знизити загрозу ядерного розповсюдження, яка в іншому випадку стала б неминучістю вже після розпаду СРСР. У той же час не вдалося уникнути певних проблем щодо тактичної ядерної зброї, розміщеного в Україні. Основною проблемою, однак, була наявність стратегічного ядерного арсеналу колишнього СРСР на території чотирьох нових держав – Росії, Білорусії, Казахстану і України. Доля цієї зброї відразу ж після краху СРСР виявилася в центрі уваги лідерів нових незалежних держав, привернула до себе підвищений інтерес політичних кіл більшості країн світу.

Виникли наступні питання:

- як забезпечити безпеку і високий рівень фізичного захисту ядерної зброї на території колишнього СРСР і стійкість елементів ядерного комплексу від потенційних терористичних актів;

- як забезпечити безперервність обліку і контролю ядерної зброї відповідно до світових стандартів;

- як виключити розширення «ядерного клубу» і забезпечити приєднання України, Білорусії і Казахстану до Договору нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ) як неядерних держав;

- як запобігти витоку технологій і знань, критичних з точки зору ядерного нерозповсюдження, за межі нових незалежних держав;
- яким чином слід продовжувати процес скорочення стратегічних озброєнь в нових умовах відносної децентралізації управління стратегічними ядерними силами колишнього СРСР, а також забезпечити повну і безумовну наступність зобов'язань колишнього СРСР у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, і зокрема ядерної зброї;
- як забезпечити поширення на ядерні об'єкти нових незалежних держав, які отримали статус неядерних держав, гарантій МАГАТЕ.

Вирішення означених вище проблем нових незалежних держав, пов'язаних з нерозповсюдженням зброї масового знищення, відбувалося на тлі складних геополітичних процесів, породжених формуванням у новостворених держав власної, відмінної від СРСР системи зовнішньополітичних зв'язків. Таким чином, через питання, формально пов'язані з нерозповсюдженням зброї масового знищення, вирішувалася і частина більш широких зовнішньополітичних завдань.

У кожній з п'ятнадцяти республік СРСР велася певна ядерна діяльність або перебували компоненти ядерної зброї. Основна частина ядерної інфраструктури перебувала на території Російської Федерації. Там же була сконцентрована основна частина ядерної зброї.

У Вірменії поблизу Єревана перебувала АЕС з двома реакторами ВВЕР-440, які використовували уран зі ступенем збагачення в 3,3%. Експлуатація АЕС була припинена в 1989 р з міркувань сейсмічної небезпеки. Після жорстокої енергетичної кризи у Вірменії, в листопаді 1995 р за допомогою російських фахівців експлуатація АЕС була відновлена. У 1999 р ядерна галузь давала понад 36% електроенергії країни. На території Вірменії діяв Інститут фізичних досліджень Вірменської академії наук. Вірменія передала на зберігання ратифікаційні грамоти ДНЯЗ 10 лютого 1995 г. [1, с.211].

На території Грузії в Тбілісі перебував дослідний реактор ІРТ-М потужністю 8 МВт, що містить до чотирьох кілограмів урану-235, збагаченого до 90%, який був розташований в тбіліському Інституті фізики. Реактор, побудований в 1957 р., був зупинений в 1990 р, проте його демонтаж до початку розпаду СРСР ще не починався. У Фізико-технічному інституті ім. І.М.Векуа в Сухумі була розташована навчальна база з експлуатації ядерних реакторів. Там же, за деякими відомостями,

знаходилися два малих реактора з виробництва ізотопів. Об'єкти в Сухумі були практично повністю зруйновані в ході грузино-абхазької війни в першій половині 1990-х рр. Грузія передала на зберігання ратифікаційні грамоти ДНЯЗ 7 березня 1994 р.

Однією з головних проблем, пов'язаних з ядерними об'єктами на території Грузії, було забезпечення їх безпеки. Зокрема, в жовтні 1997 р кілька грузинських військовослужбовців отримали дози радіації після виявлення кількох контейнерів з радіоактивними матеріалами. У лютому 1999 р була зафіксована спроба продажу певної кількості цезію-137 однією з грузинських фірм. Недотримання норм обороту ядерного матеріалу мало місце і на державному рівні – в 1993 р. на підставі міждержавної угоди Грузія продала в Узбекистан для «наукових досліджень» 5 кг високозбагаченого урану. У зв'язку з загрозою розкрадань 4,2 кг урану і 1 кг відходів, які залишились, була зроблена операція з вивезення цих ядерних матеріалів у безпечне місце. У зв'язку з відмовою Росії прийняти ці ядерні матеріали уряд США, оплатив транспортування (в розмірі 2 млн. дол.), в 1998 р досяг угоди з урядом Великобританії про вивезення матеріалів на експериментальний ядерний реактор у м. Даунрі (Шотландія). Інститут фізики Грузії отримав компенсацію в розмірі 125 тис. дол.[5, с.65]

Киргизія володіла розвинутою атомною видобувною промисловістю. У число об'єктів входили родовища Ак-Туюз (видобуток урану, торію і рідкісноземельних металів), Орловка (видобуток урану), Гранітогорськ (видобуток урану і його первинна переробка), Кара-Балта (переробка урану), Каджи-Сай (видобуток урану), Кизил-Джар і деякі інші. На комплексі в Кара-Балта знаходилося підприємство зі збагачення урану на основі центрифужної технології. Киргизія приєдналася до ДНЯЗ 05 листопада 1995 р.

Таджикистан володів потужною ядерно добувною базою. У числі родовищ, що відносяться до ядерного комплексу, найбільш великими вважаються: Адрасман, Табошар (видобуток урану), комбінат Востокредмет (поблизу Ходжента), Туя-Муюн, Кизил-Жар. У Чкаловську (Атомабад) на комбінаті Востокредмет функціонувало виробництво зі збагачення урану. У Яване і Калінінобаді існувало виробництво важкої води, яке на момент розпаду СРСР було заморожено. Об'єкти ядерної інфраструктури на території Таджикистану були значно пошкоджені під

час громадянської війни. Через проблеми із забезпеченням безпеки зберігання ядерних матеріалів неодноразово виникали чутки про їх витоках з Таджикистану в інші держави. Таджикистан надав ратифікаційні грамоти ДНЯЗ 17 січня 1995 р. [1, с.219]

Узбекистан володів до моменту розпаду СРСР ядерним реактором ВВР-СМ потужністю в 20 МВт, який був розташований в Інституті ядерної фізики в Ташкенті. Реактор був введений в дію в 1959 р. і використовував до восьми кілограмів урану-235, збагаченого до 90%. На території республіки був розташований Навоїнській гірничо-металургійний комбінат, який складався з чотирьох великих виробництв урану (Нурабад, Учкудук, Заф-Арабад, Заравшан). Навоїнській комбінат мав також комплекс зі збагачення урану, який до моменту розпаду СРСР не функціонував. На території Узбекистану розташовані й інші родовища урану. Узбекистан здав Росії на зберігання ратифікаційні грамоти ДНЯЗ 2 травня 1992 р. [1, с.220]

Найбільш потужний ядерний комплекс з усіх ННД мали Білорусія, Казахстан і Україна. До того ж на території цих держав було розташоване стратегічне ядро озброєння колишнього СРСР.

До моменту проголошення незалежності на території Білорусії знаходилася 81 стратегічна ракета і не менше 725 ядерних боеголовок тактичного класу. Протягом усього переговорного процесу щодо долі цієї частини ядерного потенціалу Радянського Союзу Росія зберігала повний адміністративний і оперативний контроль над ядерною зброєю. Також в Інституті інженерних проблем енергетики знаходиться дослідний реактор потужністю 4-8 МВт, виведений з постійної експлуатації.

Особливістю ситуації в Білорусії були серйозні антиядерні настрої, пов'язані з екологічними наслідками аварії на Чорнобильській АЕС (1986). Ці настрої зумовили рішення білоруської влади про без'ядерний статус республіки. Білорусія приєдналася до ДНЯЗ як неядерна держава 22 липня 1993 р. [2, с.112].

Білорусія отримувала міжнародне сприяння у виконанні своїх зобов'язань в сфері ядерного роззброєння і реабілітації земель, постраждалих від Чорнобильської АЕС. Також в рамках американської програми Нанна-Лугара та програм допомоги з боку Німеччини, Швеції та Японії були здійснені проекти з підвищення рівня ядерної безпеки на об'єктах ядерного комплексу Білорусії.

Казахстан після розпаду СРСР успадкував значну частину ядерного потенціалу. До грудня 1991 р., коли була проголошена незалежність республіки, на території Казахстану знаходилося 1410 ядерних боеголовок стратегічного класу, встановлених на стратегічних ядерних ракетах наземного базування типу СС-18 (за американською класифікацією), які в кількості 104 були розміщені на ракетній базі в Жангиз-Тюбе і Державінська (всього 1 040 боеголовок). Крім цього, на території республіки перебувало угруповання стратегічних бомбардувальників типу Ту-95, оснащених крилатими ракетами. 14 лютого 1994 р. Казахстан став повноправним членом ДНЯЗ з неядерним статусом. 26 липня 1994 р. Казахстан підписав угоду з МАГАТЕ про гарантії, відповідно до якої була проведена інвентаризація ядерних об'єктів республіки. Особливістю ситуації було те, що перші «ознайомчі» візити були проведені на неформальних умовах, оскільки угода про гарантії увійшла в силу тільки 11 серпня 1995 р. [3, с.3].

На території України до моменту розпаду Радянського Союзу був розміщений значний військовий ядерний потенціал. На її території знаходилося 46 стратегічних ядерних ракет типу СС-24 з 10 ядерними боеголовками кожна, 130 ракет СС-19 з шістьма боеголовками кожна, угруповання з 25 стратегічних бомбардувальників Ту-95М і 19 Ту-160, здатних нести крилаті ракети великої дальності. За різними даними, на території України знаходилося від 2650 до 4200 тактичних ядерних боеприпасів. Головною проблемою громадянського ядерного сектора в Україні є «людський фактор», а саме низький ступінь соціального захисту працівників ядерного комплексу в результаті економічної кризи.

До осені 1994 р. керівництво України остаточно прийшло до висновку про неможливість утримувати ядерний арсенал. Подальше затягування з ратифікацією Україною ДНЯЗ як неядерною державою загрожувало тим, що держава виявилася б в міжнародній ізоляції. В результаті парламент України 16 листопада 1994 р. ратифікував ДНЯЗ (301 голос за, вісім – проти), додавши до ратифікації вимогу до ядерних держав надати Україні особливі гарантії безпеки [4, с.80]. Три держави-депозитарію ДНЯЗ – США, Росія і Великобританія – надали ці гарантії в спільних меморандумах на Нараді з безпеки і співпраці в Європі (Будапешт, 5 грудня 1994). Франція і Китай також оголосили окремі документи про поширення їх гарантій безпеки на Україну. Таким чином,

05 грудня 1994 р. Україна, після численних зволікань, приєдналася до ДНЯЗ.

Напруженість і потенційне джерело ядерного поширення на території колишнього СРСР було, з юридичної точки зору, ліквідовано. Приєднання України до ДНЯЗ як неядерної держави дозволило ввести в дію Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), спочатку підписаний між СРСР і США і потім поширений, відповідно до Лісабонського протоколу, на Росію, Україну, Білорусь і Казахстан. Надалі Україна строго виконувала свої зобов'язання за Тристоронньою Заявою та за Договором СНО-1, з урахуванням Лісабонського протоколу.

Україна підписала угоду з МАГАТЕ про гарантії 28 вересня 1994 р. що дозволило Агентству провести повний цикл інспекцій на ядерних об'єктах України. Угода набула чинності 13 січня 1995 р. Однак ця співпраця була ускладнена відсутністю офіційного членства України в МАГАТЕ. 21 вересня 1995 р. Україна підписала другу угоду з МАГАТЕ вже як неядерна держава. У квітні 1996 р. Україна стала членом Групи ядерного планування [5, с.52].

У червні 1996 р. останній ядерний боєприпас залишив територію України і був відправлений до Росії. Процес ліквідації ракет і ПУ ракет СС-19 і СС-24 фінансувався за рахунок програм допомоги з боку США. У 2000 р. Росія придбала в Україні частину стратегічних бомбардувальників.

Незабаром після створення Співдружності незалежних держав 30 грудня 1991 р. у Мінську було підписано Угоду держав-членів СНД по Стратегічним силам, за якою держави-учасники визнавали «необхідність об'єднаного командування Стратегічними силами і збереження єдиного контролю над ядерною зброєю ...». У статті IV регламентувалося, що «до повної ліквідації ядерної зброї рішення про необхідність її застосування приймається президентом Російської Федерації за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Україна, при консультації з главами інших держав-учасниць Співдружності» [цит. за: 6, с. 1].

Угода передбачала, зокрема, що «на період до повного знищення ядерної зброї, розміщеного на території України, перебуває під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою його невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р.», а процес знищення ядерної зброї, розміщеної на територіях Білорусії і Казахстану повинен вестися «під спільним контролем держав Співдружності». Дія угоди вважалася

«припиненою» по відношенню до тієї держави, з території якої будуть виведені Стратегічні сили і вивезено ядерну зброю. Однак з ряду внутрішньополітичних і міжнародних причин реально об'єднані Стратегічні сили створені не були.

25 грудня 1991 р. президент СРСР М.Горбачов передав «ядерний чемоданчик» президенту РФ Б.Єльцину. Таким чином, була частково дана відповідь на питання про контроль над стратегічними ядерними силами (далі – СЯС) колишнього СРСР. Президент РФ Б.Єльцин прийняв на себе виконання обов'язків міністра оборони. Параліч структур Міністерства оборони Росії затягнувся до квітня-травня 1992 р., коли на посаду міністра вступив П.Грачов. До цього часу намітилося протистояння між П.Грачовим і Є.Шапошніковим, колишнім міністром оборони СРСР, який потім очолив командування Об'єднаними збройними силами СНД.

Протистояння стосувалося насамперед повноважень в сфері оперативного контролю над ядерним потенціалом колишнього СРСР. Командування Об'єднаними збройними силами СНД було аморфним інститутом влади, що стало особливо помітно на тлі швидкого посилення повноважень Міністерства оборони РФ. Приблизно до осені 1992 р. одна з «ядерних валізок» перейшла до П. Грачова, а навесні 1993 р. інша була відібрана у Є.Шапошнікова. В результаті реальний контроль над СЯС продовжував здійснюватися виключно з Москви, без будь-якої участі Мінська, Києва та Алма-Ати [1, с.116].

6 липня 1992 р. дев'ять держав СНД (Вірменія, Білорусія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Узбекистан, Україна, Молдова і Туркменія) підтвердили, що підтримують участь Росії в ДНЯЗ як держави-власника ядерної зброї, і заявили, що готові приєднатися до ДНЯЗ як неядерні держави. Таким чином, було «юридично вирішено» питання правонаступництва, і Російська Федерація стала правонаступницею СРСР в частині володіння ядерною зброєю. При цьому мова йшла про володіння всією ядерною зброєю колишнього СРСР, включаючи і ту, що знаходилася на територіях України, Білорусі і Казахстану.

Керівництво України, на словах заявляючи про бажання розлучитися з ядерною зброєю, яка перебувала на її території, на практиці всіляко зволікало з вирішенням питання ліквідації, при цьому ставлячи під сумнів приналежність ядерних боеголовок Росії. Україна висловила тезу про те, що, хоча стратегічні ядерні озброєння на її території і знаходяться в

оперативному управлінні Росії, право власності як на носії, так і на боєголовки належить Україні [5, с.79].

23 травня 1992 р. США, Росія, Україна, Білорусія і Казахстан підписали Лісабонський протокол до Договору між СРСР і США про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1). Згідно з протоколом, Україна, Білорусія і Казахстан були визнані поряд з Росією сторонами СНО-1. Вони взяли на себе зобов'язання після введення в дію Договору СНО-1 ліквідувати або передати Росії всі стратегічні ядерні боєголовки і приєднатися до ДНЯЗ як неядерні держави. Фактично ж через механізм Лісабонського протоколу вирішувалося питання раніше відпрацьованої формули про те, що Росія є єдиним спадкоємцем міжнародного статусу і зобов'язань Радянського Союзу.

Загалом можна констатувати, що в цілому завдання запобігання ядерному розповсюдженню на території нових незалежних держав в 1990-і рр. були вирішені. Однак на даний час зберігається і цілий ряд проблем:

1. Успіхи в реалізації різних програм по забезпеченню безпеки ядерного комплексу та зниження загрози розповсюдження ядерної зброї, а також запобігання незаконному обігу ядерних матеріалів (НОЯМ) багато в чому були пов'язані з масованою фінансовою та організаційно технічною допомогою з боку окремих держав і міжнародних організацій. Не всі нові незалежні держави мають економічні можливості з підтримки безпеки без використання зарубіжних фінансових джерел.

2. Не вдалося в повній мірі запобігти виникненню НОЯМ на території нових незалежних держав. Це пов'язано як із загальним відносно високим рівнем організованої злочинності в ряді держав, так і з прорахунками в забезпеченні безпеки другорядних елементів ядерного комплексу (місця зберігання відпрацьованого ядерного палива, а також частини неядерних виробництв, в яких використовуються радіоактивні речовини (медицина, металургія).

3. До кінця не вирішено проблему витоку кадрів з підприємств ядерного комплексу, які мають знання про характер, техніко-технологічні процеси виробництва ядерної зброї або її компонентів. Хоча ця загроза найбільш сильна в Росії (де вона вирішується в рамках програм допомоги закритим адміністративно-територіальним утворенням), в ряді новопосталих держав вона також актуальна.

4. Зберігаються проблеми з утилізацією застарілого обладнання і частини відпрацьованих або зайвих матеріалів цивільних ядерних об'єктів: справжньої конверсії або демонтажу надлишкових елементів ядерного комплексу за минулі роки не відбулося ні в одній із нових незалежних держав.

Використані джерела та література:

1. Ядерное нераспространение: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений: В 2-х т. Том I / И.А. Ахтамзян и др. Под. общ. ред. В.А. Орлова. 2-е изд., переработанное и расширенное. — М. : ПИР-Центр, 2002. — 582 с.
2. Бодрук О. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти / О. Бодрук. — К. : НІПМБ, 2001. — 487 с.
3. Рекута А. Л. Организация Договора о коллективной безопасности: проблемы и пути развития по предотвращению угроз безопасности в Центрально-Азиатском регионе / А.Л. Рекута // Военная мысль. — 2006. — № 11. — С. 2–9.
4. Сивак О.В. Інтереси України в процесі реформування СНД / О.В. Сивак // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 1999. — Вип. 2. — С. 79–82.
5. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С. Власюка. — К. : НІДС, 2002. — 864 с.
6. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур. / І.А. Храбан. — К. : Варта, 2005. — 544 с.